

УДК 930.204 (477) "19/20"

ДОБРОЧИННА ТА КУЛЬТУРНО– ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМСТВ ДОНБАСУ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

ОЛЬГА САРАЄВА,*аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та методики викладання історії
Донецького національного університету*

У статті досліджується добродійна діяльність земств Донбасу на прикладі Маріупольського повітового земства Катеринославської губернії кінця XIX – початку XX ст. Наголошується, що добродійність займала важливу роль у розвитку суспільно-культурного життя населення повіту. Підкреслюється, що головним джерелом фінансування добродійних заходів у повіті були пожертви земських зібрань.

Ключові слова: земство, земське зібрання, повітові земства, постанови губернських земських зборів, земська добродійність.

Постановка проблеми. Сучасний період національного відродження України супроводжується значним піднесенням інтересу громадськості до історичного минулого. Серед численних напрямків досліджень сучасних істориків значне місце займають питання добродійної діяльності. Розвиток добродійності, меценатства завжди сприймався суспільством як необхідна справа, яка заслуговує на повагу й гідне ставлення, адже процес культурного відродження нації прискорюється саме завдяки підтримці з боку суспільства, державних установ або приватних осіб. Тому дослідження цього соціального явища є дуже актуальним у сучасних умовах розповсюдження добродійності в галузях освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Реформи 60–70-х рр. XIX ст. у Російській імперії сприяли розвитку добродійності. Найбільш поширеною була приватна добродійність й опікування з боку земських установ. Відкритість добродійних організацій для всіх бажаючих визначала широту їх соціальної діяльності.

Донбас – один із найбільш показових регіонів України для вивчення добродійної діяльності, тому що на цій території в зазначений період функціонувало багато добродійних організацій.

Аналіз історіографічних джерел, досліджень і публікацій. Історіографія добродійності почала формуватись у пореформений період в узагальнюючих роботах з історії добродійності й окремих виданнях самих добродійних установ та місцевих органів самоврядування. Дослідники відбивали різноманітні аспекти зазначеного явища, спираючись на багатий фактографічний матеріал [1].

Сучасні дослідники намагаються проаналізувати окремі проблеми, пов'язані з історією добродійності, вивчити діяльність установ, товариств, осіб,

які займалися цією діяльністю [2].

Так, дослідженням добродійності в Маріупольському повіті займались Л. Б. Лихачова і Г. Р. Чупілко [3]. Вони вивчали добродійність у галузі народної освіти і культури. Добродійну діяльність відомого мецената Д. А. Хараджаєва розглядала Р. І Сасенко [4].

Метою статті є дослідження добродійної діяльності земських установ на прикладі Маріупольського повіту Катеринославської губернії наприкінці XIX – початку XX ст.

Основою джерельної бази нашого дослідження історії добродійності земського періоду в Маріупольському повіті стали матеріали фонду 110 - Маріупольська повітова земська управа Маріупольського повіту Катеринославської губернії – Державного архіву Донецької області (далі ДАДО). Також значний інформаційний потенціал мають доповіді Маріупольської повітової земської управи 80-90-х рр. XIX ст.

Багато інформації про добродійність міститься в періодичних виданнях кінця XIX – початку XX ст., у яких публікувалися постанови Маріупольського повітового земства щодо розвитку бібліотечної справи, укази про відкриття народних бібліотек, описи книжкових складів [5]. «Маріупольський справочний листок» за 1900 р. опублікував звіти засідань Добродійного товариства міста Маріуполя [6].

Виклад основного матеріалу. Отже, у 1875 році за підтримки Маріупольської повітової земської управи розпочало своє існування Добродійне товариство м. Маріуполя. Воно діяло за програмою, яка відповідала статуту, затвердженому 13 січня 1876 р. міністром внутрішніх справ Російської імперії. Керував Добродійним товариством м. Маріуполя комітет, який щорічно обирався на загальному засіданні членів товариства [7]. Він складався з голови, скарбничого, секретаря й 16 членів. Протягом осені

й зими засідання проводилися щотижня. Комітет розглядав клопотання про допомогу. Для юридичного розподілу матеріальної допомоги нужденним місто розбивалось на 8 ділянок. Кожна ділянка знаходилась під наглядом двох представників комітету. У виключних випадках голова мав право самостійно вирішувати питання про видачу допомоги.

Доброчинне товариство м. Маріуполя, допомагало представникам місцевої влади, адже за Міським положенням 1870 р. кожне місто мало утримувати своїх непрацевдатних нужденних [8].

У 1898 р. Доброчинне товариство м. Маріуполя розширило програму своєї діяльності та змінило назву на Товариство допомоги бідним м. Маріуполя. Відтепер Товариство почало видавати разову та постійну грошову допомогу. Сума постійної допомоги складала від 1 до 10 руб. на місяць, а разової допомоги від 1 до 15 руб. Кількість осіб, яким виплачувалось щомісячна допомога, коливалась від 50 до 120. Одноразову допомогу отримували від 80 до 200 осіб. При призначенні допомоги враховувалась також кількість членів родини [9].

За роки своєї діяльності Товариство допомоги бідним м. Маріуполя заснувало притулок імені Царя-Визволителя, народну бібліотеку-читальню, нічний притулок, притулок «Яслі» і дешеву їдальню.

Притулок імені Царя-Визволителя Імператора Олександра II відкрився в серпні 1897 р. в селищі Павлівка Маріупольського повіту. Він був розрахований на 10 осіб. Головним чином це були відставники, представники нижчих військових чинів із дружинами або люди похилого віку. Відомо, що на 1 січня 1898 р. у цьому притулку перебувало п'ятеро чоловіків й одна жінка. Протягом року поступило ще дві особи. Отже, на початок 1899 р. у притулку перебувало семеро чоловіків й одна жінка. Притулок знаходився на утриманні повітового земства. У 1898 р. земство витратило 614 руб. 92 коп. [10].

1 грудня 1898 р. в будинку Д. А. Хараджаєва на вулиці Торговій почала діяти народна бібліотека-читальня. Відкриття бібліотеки стало видатною подією в історії м. Маріуполя. Земська управа ще в січні 1897 р. указувала органам місцевої влади «на необхідність влаштування бібліотеки тому, що навіть вчителі народних шкіл позбавлені можливості ознайомлення з новими методами і прийомами навчання. Учні ж, закінчивши початкову школу, позбавлені можливості займатися самоосвітою» [11].

11 січня 1899 р. земська управа виділила: на інтер'єр бібліотеки 387 руб. 28 коп., на жалування бібліотекарю – 288 руб., служителью й охоронцю – 130 руб. 50 коп., на ремонт книг – 43 руб. 07 коп., на опалення та світло – 44 руб. 38 коп., на інші витрати – 29 руб. 40 коп. Разом: 535 руб. 35 коп.

У зв'язку з відкриттям бібліотеки невідомою особою були пожертвовані книги на суму 400 руб. Маріупольський повітовий комітет опіки про народну тверезість пожертвував 920 руб. У 1898 р. Маріупольське повітове земство організувало виставу на користь бібліотеки, яка збрала 123 руб. 38 коп. Таким чином, на початковому етапі діяльності бюджет бібліотеки-читальні складав 1443 руб. 38 коп.

На 1 січня 1899 р. у бібліотеці нараховувалось 1053 назви й 1326 примірників книг на суму 571 руб. 86 коп. Також бібліотека передплатила 10 періодичних видань (газети, журнали) на суму 33 руб. Спочатку бібліотечні книги додому не видавали, але пізніше почали видавати за порукою будь-якої осо-

би або під невелику заставу. Як зазначалось у правилах користування бібліотекою, «кожній особі видається не більше двох книг, видання ж періодичні можна отримати лише в одному примірнику» [12].

Книги в бібліотеці розподілялись за тематикою: словесність; географія; гігієна та медицина; сільське господарство; юридична література; періодична преса. Починаючи з 1899 р., бібліотека почала передплачувати газету «Мир» і журнали «Родник», «Деревня», «Читальня народної школи», «Вокруг мира», «Воскресный день», «Вестник трезвости», «Трудовая помощь», «Сельский вестник».

У 1900 р. кількість відвідувачів складала 7708 осіб, серед яких 276 учителів, 15 лікарів, 23 фельдшери, 10 акушерок, 30 законодавців і 67 земських працівників [13].

У бібліотеці проводилися народні читання. Земське зібрання писало із цього приводу: «Для нашого сірого і бідного життя відкриття бібліотеки і народних читань при ній – це справжній скарб. Організація народних читань у нашому повіті особливо важлива тим, що ці читання допомагають відлучити народ від шинку, даючи йому розумну і корисну розвагу...» [14]. Загалом, як відзначається в доповіді Маріупольського земського зібрання: «Відкриття бібліотеки мало величезне значення для міста тому, що книги відомих, талановитих авторів дуже рідко потрапляли до народу..., тому єдиний доступний шлях книги до читача – це бібліотека» [15].

Благодіїні організації турбувались не лише про духовний розвиток, а й про повсякденні потреби населення. На засіданні Товариства в листопаді 1897 р. було прийнято рішення про відкриття нічного притулку. Уже в грудні комітет Товариства звернувся до земської управи з клопотанням про відведення місця для будівництва притулку. Саме в цей час Товариство отримало заяву від домовласника Л. Ермана, у котрій він запропонував придбати його дім, розташований на Базарній площі, вартістю 31 000 руб. Дім був визнаний комісією придатним для розміщення в ньому притулку [16]. У вирішенні матеріального питання допоміг Д. Хараджаєв, який пожертвував Товариству 3 000 руб. Окрім того, Донський Земельний Банк надав кредит у сумі 5 400 руб. [17].

Таким чином, на початок 1899 р. у Маріупольському повіті вже функціонували бібліотека-читальня, нічний притулок і притулок для знедолених.

У серпні 1899 р. на кошти повітового земства відкрився притулок «Яслі», призначений для покинутих батьками дітей. Уже в перший рік існування тут перебувало 11 дітей [18].

У вересні 1899 р. в будинку Л. Ермана почала діяти дешева їдальня. За 1900 р. їдальнею за продаж обідів і чаю було отримано прибутку на 5 525 руб. 30 коп. Розмір приватних пожертв склав 78 руб. Виручені гроші витрачались на продукти харчування, опалення, типографські витрати [19].

Бюджет Доброчинного товариства складався із субсидії земської управи, зборів із концертів, вистав і вечорів, які організовувались земством, а також із грошей від разових пожертв і щорічних членських внесків (3 руб.). Кількість членських внесків на початковому етапі діяльності Товариства нараховувала: у 1890 р. – 97 руб.; 1891 р. – 138 руб.; 1892 р. – 172 руб.; 1893 р. – 184 руб. Щорічне відшкодування земської управи складало 500 руб. Допомога від приватних осіб – від 300 до 400 руб.

Правління Товариства всіляко намагалось збільшити прибутки. Із цією метою воно організувало благодійну лотерею, середній прибуток від якої склав 4650 руб. за півріччя [20].

Ще одним джерелом надходжень Товариства стало розклеювання афіш. У травні 1900 р. Товариство виступило з клопотанням про надання йому права на устрій та експлуатацію тумб для розклейки афіш терміном на 15 років. Управа задовольнила клопотання, обмеживши термін до 5 років, за умови, що Товариство встановить не менше 30 дерев'яних тумб за вказаними управою адресами. Після цього тумби переходили у власність міста.

Зароблені Добродійним товариством гроші витрачалися на видачу постійної і тимчасової допомоги бідним родинам; депортацію на батьківщину іноземців, що залишилися без коштів на існування; утримання їдальні й бібліотеки-читальні; відправку до Харкова хворих, яким не могли надати належну допомогу в Маріуполі [21].

На черговому засіданні Товариства 29 травня 1900 р. визначалась сума допомоги інвалідам у 1900 руб (16 інвалідам було виділено 600 руб. Із них: по 60 руб. щомісячно отримували 2 особи, по 36 руб. – 12 осіб; по 2 руб. – 24 особи) [23].

Також Товариство висунуло ідею про виділення малозабезпеченому населенню земельних ділянок. Земська управа виділила на цей захід 500 руб. Бідним родинам надавалося 5 ділянок у селах Павлівка, Васиївка, Нікольське, Богоявленка й Успенівка [24].

12 серпня 1900 р. відбулось підсумкове річне засідання Товариства допомоги бідним м. Маріуполя. На ньому було розглянуто діяльність Товариства в 1899 р. і затверджено бюджет на 1900-1901 рр. На засіданні І. Матецький запропонував висловити подяку голові Товариства Д. Хараджаєву за допомогу в придбанні будівлі для нічного притулку й дешевої їдальні. Збори прийняли пропозицію і на знак пошани в цих приміщеннях було встановлено мармурові дошки з повідомленнями про добродійну діяльність Д. Хараджаєва. Останній запропонував також звернутись через Катеринославського губернатора до уряду з проханням прийняти Товариство під опіку імператриці Марії Федорівни. Із вересня 1901 р. Товариство допомоги бідним м. Маріуполя вже діяло під імператорською опікою. У зв'язку із цим комітет Товариства вирішив побудувати ще один притулок для знедолених дітей. 25 листопада 1901 р. у всеросійському журналі «Трудовая помощь» була опублікована «Доповідь про грошову підтримку Товариству допомоги бідним м. Маріуполя», у якому Катеринославський губернатор дає згоду на виділення коштів на будівництво притулку для дітей-сиріт [22].

Таким чином, підтримка імператриці Марії дала змогу розширити межі добродійної діяльності Товариства допомоги бідним м. Маріуполя і отримати стабільні матеріальні надходження до його бюджету.

Висновок

Наприкінці XIX – початку XX ст. добродійні організації відігравали значну роль у соціальному розвитку держави й окремих територій. Завдяки добродійній діяльності Маріупольської повітової земської управи і Товариства допомоги бідним м. Маріуполя, на території Маріупольського повіту з'являється мережа притулків для

старих людей, бідних і сиріт, дешева їдальня і бібліотека-читальня. Важливо, що добродійні організації турбувались не лише про повсякденне існування нужденних, але й про їхній духовний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Благотворительная Россия. История частной и общественной благотворительности в России. - Т. 1. - СПб., 1901. - 406 с.; Максимов Е. Д. Очерки земской деятельности в области общественного презрения / Е. Д. Максимов - СПб., 1895. - 590 с.; Мариуполь и его окрестности. - Мариуполь, 1892. - 519 с.; Бойченко П. Описание Екатеринославских богоугодных заведений в статистическом отношении / П. Бойченко // Памятная книга Екатеринославской губернии на 1864 год. - Екатеринослав, 1863. - С. 3-26.
2. Шихов К. Л. Земська добродійність на Катеринославщині 1866 - 1913 рр. (комп'ютерні технології обробки та аналізу джерел). - Автореф. дис. ...к.і.н. / К. Л. Шихов - Дніпропетровськ, 2003. - 30 с.; Власов П. Обитель милосердия / П. Власов - М., 1991. - 301 с.
3. Лихачева Л. Б. Благотворительность и общественное призрение в деятельности земств 1892-1913 гг. (на примере Мариупольского уезда Екатеринославской губернии) / Л. Б. Лихачева // Новые страницы в истории Донбасса - Донецк, 1995. - Кн. 4. - С.58-68; Чупилко Г. Р. Земські школи Маріупольщини / Г. Р. Чупилко // Донбасс и Приазовье: проблемы социального, национального и духовного развития. - Мариуполь, 1993. - С. 88.
4. Саенко Р. И. Мариупольские купцы Хараджаевы и их общественная и благотворительная деятельность / Р. И. Саенко // Украина - Греция: досвід дружніх зв'язків та перспективи співробітництва. Тези міжнародн. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 24-26 травня 1996 р.). - Мариуполь, 1996. - С. 247-249.
5. Земство и города // Школа и жизнь. - 1916. - № 28. - 12 с.; Народные читальни и библиотеки // Мир божий. - 1896. - № 6. - 10 с.; Школа, литература и жизнь // Вестник воспитания. - 1898. - № 3. - 7 с.; Благоустройство наших городов // Мариупольская жизнь. - 1912. - № 1879. - 12 с.
6. О попечительном обществе // Мариупольский справочный листок. - 1900. - № 35. - С. 2.
7. Там само. - С. 3.
8. Деятельность общества пособия бедным города Мариуполя // Мариупольский справочный листок. - 1900. - № 21. - С. 2.
9. Там само. - С. 5.
10. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1897 г. - Мариуполь, 1898. - С. 41-42.
11. Народные читальни и библиотеки // Мир божий. - 1896. - № 6. - С. 6.
12. Там само. - С. 7.
13. Отчет Мариупольской земской управы за 1898 г. - Мариуполь, 1899. - С. 35-37.
14. Земские читальни для народа // Мир божий. - 1895. - № 11. - С. 11-12.
15. Там само. - С.13.
17. Там само. - С. 121.
18. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1898 г. - Мариуполь. - 1899. - С. 74-75.
19. Там само. - С. 76.
21. Благотворительная лотерея-аллегри // Мариупольский справочный листок. - 1900. - № 64. - С. 2.
22. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1900 г. - М, 1901. - С. 130-132.
23. Заседание общества пособия бедным // Мариупольский справочный листок. - 1900. - № 41. - С. 2.
24. Отчет Мариупольской уездной земской управы за 1901 г. - Мариуполь. - 1902. - С. 174.
25. Там само. - С. 175.

O. Sarayeva

CHARITABLE, CULTURAL AND ENLIGHTENMENT ACTIVITIES OF DONBAS ZEMSTVOS IN LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The article is devoted to the investigation eleemosynary activity of zemstvos of Donbas, on the example of the Mariupol district zemstvo of Ekaterinoslavsky province at the end of XIX - the late XX-th c. It is marked that charity occupied an important role in development of public-cultural life of population of the district. It is underlined that the basic source of financing of eleemosynary measures in a district were offerings of zemsky meetings.

Key words: zemstvo, charity, elucidative activity, patron of art activity, Mariupol.

© О. Сараява

Надійшла до редакції 01.04.2009

УДК 94 (477)

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ–ГАЛИЧАН ЧАСІВ II РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

НАТАЛІЯ КОРОСТІЛЬ,

кандидат історичних наук, доцент Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету

У статті висвітлюється суспільно-політичне становище в Західній Україні міжвоєнного періоду, дається оцінка тогочасним українським релігійним течіям, які проявлялися, з одного боку, у подальшому розмежуванні сил, а з іншого, – у їх консолідації на ґрунті духовності за допомогою Греко-католицької церкви. Протистояння полонізації та асиміляції викристалізовувало в менталітеті українців-галичан духовність, яка згуртовувала мільйонні селянські маси.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Галичина, Польща, селянство, священництво, русини.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історії українського народу потребує глибокого дослідження та критичного осмислення духовних процесів, що відбувалися в українському соціумі зазначеного періоду. Історія Галичини (Східної Галичини) є органічною частиною історії української нації. Західноукраїнські історики закономірно займають перші позиції у вивченні цих доленосних питань історії нашого народу. Особливою популярністю користуються наукові праці М. Литвина і К. Науменка [1], М. Кугутяка [2], С. Качараби [3], В. Марчука [4], О. Рубльова [5], В. Смолея [6], О. Малярчука [7] та багатьох інших вітчизняних науковців.

Як українськими, так і польськими дослідниками висвітлено доволі широке коло питань. Найбільше вивчено офіційну політику II Речі Посполитої, етноконфесійні взаємини, діяльність різноманітних політичних сил, громадських та господарських організацій. Водночас недостатньо опрацьованими залишаються проблеми, пов'язані з вивченням відповідних стратегій виживання, які дали можливість українському народу в умовах іноземного поневолення зберегти себе як націю.

У статті ставимо за мету визначити місце Греко-католицької церкви в національному вихованні

галичан-українців часів II Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу. Вістря полонізації в першу чергу спрямовувалося проти духовності українців-західняків. Теза лідера польських ендеків Р. Дмовського про “недопустимість повстання Української держави” стала духовною власністю переважної більшості польського загалу. Дискримінація “русинів” (“русинів”) здійснювалася на всіх рівнях. На кожному кроці українці нашоувалися на активний опір представників влади, пихатість і байдужість. Вони були змушені вести запеклу боротьбу за кожен установу, посаду, призначення й, по суті, за кожне українське слово. Представники української інтелігенції працювали переважно вчителями або службовцями в кооперативах, що набирали все більшої популярності. Новацією стало оволодіння такими спеціальностями, як юриспруденція, медицина, інженерна справа, де монополію довго утримували поляки та євреї. Практично закритою для українців залишалася служба в урядових установах й особливо у війську (офіцерському складі), де на вакансії призначалися тільки поляки. Позитивним наслідком такого становища стало те, що багато освічених молодих фахівців-українців були змушені облишити намагання знайти роботу в місті та йшли

№ 4 (95) червень 2009 р.